

Divanhâne ile buna bitişik giriş bölümünün önünde günümüzde kapatılmış olan, kasrın inşa edildiği dönemde sütunlar üzerine oturan, üst örtüsü sebebiyle direklik olarak da tanımlanan bir açık divanhâne yer almaktaydı. Ahşap tavanlı bu mekânın mermer sütunlara oturan yüksek kemerli revak dizisi John Frederick Lewis'in 1835 tarihli gravüründe net biçimde görülmektedir. Bu gravür divanhâneyi açık haliyle tasvir eden son görsel kaynak olmalıdır. Nitekim aynı yüzyılın ortalarında kasrın açık divanhânesinin kapatıldığını Robertson'un fotoğrafı ortaya koymaktadır. Mekânın deniz yönündeki tek çıkması kasrın planında sözü edilen, deryaya nâzır taht-ı hümayunu tanımlamaktadır. Günümüzde kasetli bir tavanla örtülü olan mekânın ortasında yer alan merdivenle alt kata inilmektedir.

Kasrın dış mimarisi günümüzde oldukça sadedir. Girişin sağlandığı basık kemerli kapının köşesinde bulunan mermer oymuş kum saati tezyinatı dışında bir süsleme programının izlenmediği cephelerin bu kadar sade yapılmadığı düşünülebilir. Özgün kaplaması hakkında iki ihtimalin öne sürüldüğü cepheler alt kısımda mermer levhalarla, üstte çini ile kaplanmış olabileceği gibi sıva kaplı cephelerin kalem işleriyle bezendiği de tahmin edilebilir (Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, s. 356). Nitekim Franz Babinger koleksiyonunda bulunan 1794 tarihli panoramada kapalı divanhânenin dış yüzeyindeki bezemeler farkedilmektedir. İç mekânda ise divanhânenin kubbesi kalem işi süsleme kompozisyonu ile dikkati çeker. Merkezinde sekiz kollu bir yıldızın yer aldığı kubbenin etrafı vazo içindeki çiçeklerle değerlendirilen yaldızlı madalyonlar ve bitkisel motiflerle bezemiştir. Geçmişte kasetli düzenlemeye sahip kubbe köşelerinde günümüzde yaldızlı madalyonlar içindeki manzara resimleri görülmektedir. İnşa edildiği dönemde gösterişli bir bezemeye sahip olduğu düşünülen kubbenin yanı sıra kasrın iç dekorasyonunun da zengin olduğu XVIII. yüzyıl masraf defterlerinden anlaşılmaktadır. Sedefkârî kanatlı pencerelerde sakız dokumasından perdeler, sırmalı kadife yastıklar, kırmızı çuhadan minderler ve billûr fanuslar dekorasyonun zenginliği hakkında fikir vermektedir. Bir dönem de Gülhane Tıbbiye Mektebi'nin ecza deposu şeklinde kullanılan, ancak mektep taşındıktan sonra kendine haline terk edilen Sepetçiler Kasrı 1960'lı yıllarda restore edilmiştir. 1980 onarımından sonra yapının alt katı restoran, üst katı Uluslararası Basın Merkezi olarak hizmet vermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul* (trc. H. D. Andreaşyan, nşr. K. Pamukçiyân), İstanbul 1988, s. 106-107; Naimâ, *Târih*, IV, 35; Sedad Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, İstanbul 1969, s. 335-357; a.mlf., *Türk Evi-Osmanlı Dönemi*, İstanbul 1986, II, 158-159, 163; a.mlf. – Feridun Akozan, *Topkapı Sarayı: Bir Mimari Araştırma*, İstanbul 1982, s. 12, 99; Reşat Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı*, İstanbul 1975, s. 232; Nadide Seçkin, *Topkapı Sarayı'nun Biçimlenmesine Egemen Olan Tasarım Gelenekleri Üzerine Bir Araştırma: 1453-1755*, Ankara 1998, s. 146-151; Metin Sözen, *Bir İmparatorluğun Doğuşu: Topkapı*, İstanbul 1998, s. 168; G. Goodwin, *Topkapı Palace*, London 1999, s. 205-206; Deniz Esemenli, "Mekânlar-Zamanlar", *Topkapı Sarayı*, İstanbul 2000, s. 73-75; Necdet Sakaçoğlu, *Tarihî Mekânlar, Kitabeleri ve Anıları ile Saray-ı Hümayun: Topkapı Sarayı*, İstanbul 2002, s. 38-40; Ahmet Şimşirgil, *Taş Yazılan Tarih Topkapı Sarayı*, İstanbul 2005, s. 22; Gülrü Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari Tören ve İktidar*, İstanbul 2007, s. 298-299; Doğan Kuban, "Sepetçiler Kasrı", *DBİst.A*, VI, 527-528.

TUĞBA ERZİNCAN

SEPTİSİZM

(bk. ŞÜPHECİLİK).

SER

(سر)

Türk devletlerinde bazı isimlerin önüne gelerek meslek ve unvan ifade eden kelime.

Farsça'da "baş" mânasında olup "başkan, reis" anlamına da gelen kelime Türkler tarafından İslâmiyet'ten önce de kullanılmıştır. Nitekim İslâm öncesinde Kıpçak reislerinden bazısının unvanı "ser-cenkşi" idi. Karahanlılar'da "ser-hayl" (kervan ve kafilê başı) tabiri geçer. Moğollar'da Cengiz Han ordusunda ileri karakol niteliğindeki mukavemet noktalarına "ser-i pul" denir. Anadolu Selçukluları'nda ordu kumandanına "ser-leşker" (subaşı) adı verildi. Serin Arapça'sı olan **re's** veya **reis** ile de birçok kelime elde edilmiştir.

Osmanlılar'da ser ile yapılmış, devletin saray, merkez ve taşra teşkilâtlarında, özellikle askerî yapıda kullanılmış çok sayıda birleşik kelime mevcuttur. Bunlar arasında "çalgıcabaşı, orkestra şefi" veya "karakol, öncü asker" anlamında ser-âhenk; "ordu kumandanı, serdar" anlamında ser-asker; "bostancıbaşı" anlamında ser-bostânî; "çavuşbaşı" anlamında ser-çavuş; "taşradaki sekbanların veya gönüllü olarak sefere katılanların başı" anlamında ser-gerde veya ser-çeşme; "bir zümrenin başı" anla-

mında ser-defter; "gönüllü fedai asker" anlamında serdengeçti; "hekimbaşı" anlamında ser-i etibbâ veya ser-tabib; "kapıcıbaşı" anlamında ser-bevvâbân; "ekmekçibaşı" anlamında ser-habbâz sayılabilir. Sınır başı veya boyu için ser-had, saray terzilerinin başı için ser-hayyâtîn, hazine-darbaşı için ser-hâzin, başmâbeynci için ser-kârîn veya ser-kurenâ, başkâtîp için ser-kâtîb, kâğıtçıbaşı için ser-kırtâsî tabirleri kullanılırdı. Kilercibaşıya ser-kılârî, Mevlevî âyinlerinde sâzendelerin şefine ser-kudûmî, el yazması eserlerin ilk sayfalarında bulunan süslü başlığa ser-levha, Hassa Mimarlar Ocağı'nın başına ser-mi'mârân, başyazara ser-muharrir, saray müneccimlerinin âmirine ser-müneccimîn, Yeniçeri Ocağı'nın çorbacıları olan orta ve bölükbaşılara ser-piyâdeğân, başa giyilen her türlü başlığa ser-püş, Yeniçeri Ocağı zâbitlerinden sekbanbaşıya ser-sekbânân, avcibaşıya ser-şikârî, turnacıbaşıya ser-tur-naî, zağarcıbaşıya ser-zağarî, kuyumcubaşıya ser-zergerân, zurnacıbaşıya ser-zurn-naî denirdi. "Serân" biçiminde çoğulu da olan ser kelimesiyle daha pek çok kavram yapılmıştır (Pakalın, III, 175 vd.). Osmanlılar'da zaman zaman ser yerine Türkçe baş kelimesi de kullanılmış. Bunlardan başvekil veya başbakan gibi birçoğu hâlâ devam etmekte, kelimenin sonuna getirilerek yapılan onbaşı, yüzbaşı ve binbaşı gibi kelimeler de günümüz Türkçe'sinde varlığını korumaktadır (bk. BAŞ).

BİBLİYOGRAFYA :

Steingass, *Dictionary*, s. 664-667; *Eyyübî Efen-di Kânünnâmesi* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1994, s. 17, 21, 22, 46, 51, 54, 56; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fi Kavânin-i Âli Osmân* (haz. Sevim İlğürel), Ankara 1998, tür.yer.; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, tür.yer.; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, tür.yer.; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, tür.yer.; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1992, s. 264; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1993, I, 224; Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, Ankara 2000, s. 60-61; Mehmet Kanar, "Farsça'da SER Kelimesi", *ŞM*, VIII (1998), s. 47 vd.; Cl. Huart, "Ser", *IA*, X, 502; Pakalın, III, 175 vd.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

SERAHS

(سرخس)

Türkmenistan'da tarihî bir şehir.

Günümüzde üç ülkenin (İran, Afganistan ve Türkmenistan) sınırları içinde bulunan tarihî Horasan bölgesinin Güney Türkmenistan kesiminde yer alır. Eski adı Herîrûd olan Tecen ırmağının orta havzasında bu

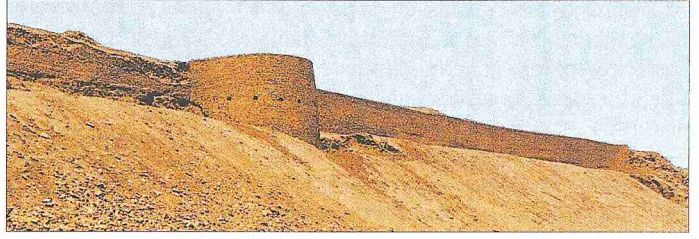
ırmağın sağ tarafında kurulmuştu. Şehrin en önemli su kaynağını da vaktiyle bu ırmak ve kuyular oluşturuyordu. Ancak tarihî kaynaklarda, Herîrûd Serahş'tan sonra çölde kaybolduğundan bu kısımda yağının çoğunlukla kuru kaldığı ve pek nadir zamanlarda buraya ulaştığı kaydedilmektedir. Serahş'ın ilk defa ne zaman kimler tarafından kurulduğu kesin şekilde bilinmemekle beraber milâttan önce VI-IV. yüzyıllarda Persler devrinde kurulduğu tahmin edilmektedir. Ortaçağ İslâm kaynaklarında şehrin ilk tesisi Keykâvus, Efrâsiyâb ve Zülkarneyn'e atfedilmektedir. Şehrin adına ve kuruluşuna dair Yâkût, İranlılar'a atfen Keykâvus'un burasını Serahş b. Hûzrez isimli bir kişiye iktâ ettiğini, onun burada kendi adını verdiği bir şehir kurduğunu, daha sonra Büyük İskender'in bu şehrin imarını tamamladığını kaydetmektedir (*Mu'cemû'l-büldân*, III, 208). Eski Serahş diye anılan tarihî şehrin kalıntıları yeni Serahş yerleşiminin güneydoğusunda bulunmaktadır.

Önceleri Selevkoslar ve Sâsânîler'in hâkimiyetine giren Serahş, Hz. Osman devrinde Basra Valisi Abdullah b. Âmir'in emrinde İran ve Horasan'daki fetihlere kumandan olarak katılan Abdullah b. Hâzım tarafından fethedildi (31/651-52). Serahş, Emevîler'in son Horasan valisi Nasr b. Seyyâr ile Abbâsî ihtilâlinin önde gelen isimlerinden Ebû Müslim-i Horasânî arasındaki mücadelede de zikredilir. Eyalet merkezi Mervî Ebû Müslim'e bırakılmak zorunda kalan Nasr (9 Cemâziyelevvel 130 / 15 Ocak 748) buradan Serahş'a, ardından Tûs ve Nîşâbur'a çekildi. 799-802 yılları arasında Horasan Valisi İbn Mâhân'a karşı Nesâ'da ayaklanan Ebû'l-Hasib Vüheyb b. Abdullah bölgedeki diğer bazı şehirlerin yanı sıra Serahş'a da hâkim oldu ve 186'da (802) Nesâ'da öldürüldü. O dönemlerde Serahş'ın asıl önemi İran'dan Türkistan'a giden ana yol (İpek yolu) üzerinde bulunmasından ve savunma yönünden stratejik bir konumda yer almasından kaynaklanıyordu. Nitekim Nîşâbur ve Tûs'tan Merv'e giden yol buradan geçiyordu. Bu sebeple şehir, Sâsânîler devrinden başlayarak Moğollar'ın 1221 yılındaki işgal ve yağmalamalarına kadar önemli bir yerleşim merkezi olmayı sürdürdü. Bazı kaynaklarda IX ve X. yüzyıllarda Serahş'ın büyüklük bakımından Merv'in yarısı kadar olduğu kaydedilmiştir. X. yüzyılda Sâmânîler'in idaresinde olan şehir onların yıkılmasının ardından Gazneliler'in eline geçti. Selçuklular 426'da (1035) Horasan'a göçtüklerinde ilk yurt edindikleri yerlerden biri de Serahş ve çevresi oldu.

Gazneliler'in onları bu topraklardan atmak amacıyla yaptıkları savaşlardan biri 429 (1038) yılında Serahş yakınlarındaki Talhâb yöresinde meydana geldi. Bu savaşın Selçuklular'ın zaferiyle sonuçlanması ile Gazneliler, Horasan'da güçlerini kaybettiler. Kazanılan zaferin ardından eski Türk devlet geleneğine göre yapılan taksimatta Tuğrul Bey Nîşâbur'a, Çağrı Bey Merv'e, Mûsâ Yabgu Serahş'a sahip oluyordu. Türk tarihinin çok önemli bir dönüm noktası olan Dandanakan Savaşı da (431/1040) Serahş-Merv arasında bulunan susuz çöl alanında cereyan etti. Gazneliler ile yapılan bu savaşın sonu Büyük Selçuklu Devleti hukuken kuruldu ve Serahş yeni kurulan bu devletin sınırları içinde kaldı. Arslan Argun'un 1095'te diğer Horasan şehirleri gibi Serahş Kalesi'ni de yıktığı bilinmekle beraber şehrin Selçuklu döneminde tamamıyla bir Türk şehri karakterinde gelişme gösterdiği tahmin edilmektedir.

552 (1157) yılında Sultan Sencer'in ölümüyle Büyük Selçuklu Devleti'nin tarihe karışması sonucunda Serahş bir süre Oğuzlar'ın elinde kaldı; ardından bütün Horasan'la birlikte şehir ve çevresine Hârizmşahlar hâkim oldu (1193). Fakat Moğol istilâsı yüzünden kısa süren bu dönemden günümüze ulaşan herhangi bir kalıntı bulunmamaktadır. Bütün Horasan şehirleri gibi Serahş da 618'de (1221) Moğol istilâsına mâruz kaldı ve Cengiz Han'ın oğlu Tuluy Han tarafından teslim alındı. Aynı yıl Celâleddin Hârizmşah'ın Moğollar'a karşı başarı kazandığının duyulması üzerine şehir halkı isyan edince tekrar Moğol işgaline ve yıkımına sahne oldu. Bundan sonra Serahş'ın eski önemini ve canlılığını yitirdiği anlaşılmaktadır. Çok sonraları Timurular zamanında Şâhrûh'un şehri eski durumuna kavuşturmak amacıyla buradaki bazı yapıları tamir ettirdiği bilinmektedir.

Serahş'ta ziraat yapılan arazi çok geniş olmayıp şehrin etrafı daha çok otlaklarla çevriliydi. Aynı zamanda su kıtlığı yüzünden ziraat sınırlı ölçüde yapılabiliyordu. Nehir suyunun buraya ulaşmadığı zamanlarda tarlalar ancak kuyu suyu veya yağmur suları ile sulanabiliyordu. Bununla be-

Serahş'ın iç kale surları

raber yörede hububat üretiminin yapıldığı, kavun ve üzümün yetiştiği, deve yetiştiriciliğinin ve dokumacılığın halkın geçiminde önemli bir yer tuttuğu tarihî kaynaklardan öğrenilmektedir. Bunlardan başka Ortaçağ'da önemli bir yol güzergâhı üzerinde bulunan şehrin bir ticaret potansiyeline sahip olduğu da bilinmektedir.

Ortaçağ'da Serahş'ta çeşitli ilim dallarında önemli şahsiyetler yetişmiştir. Şehir halkının birçok sanat dalında ileri gittiğini belirten Yâkût pek çok âlimin ve sayılamayacak kadar meşhur kişinin buradan çıktığını söyleyerek onlardan bir kısmının adını sayar (*a.g.e.*, III, 209). Kindî ekolüne mensup filozof ve âlim İbnü't-Tayyib es-Serahşî, XI. yüzyılın büyük İslâm fakihlerinden Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed es-Serahşî bunlar arasındadır. Devrin tanınmış âlimlerinden Ebû Ali Zâhir b. Ahmed, ünlü sûfi Lokmân-ı Serahşî ve Ebû Nasr es-Serrâc'ın müridlerinden Şeyh Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hasan es-Serahşî gibi şahsiyetler de akla gelen isimlerdir. Abbâsî Halifesi Me'mûn'un vezirlerinden Fazl b. Sehl de Serahşlı olup burada öldürülmüştür.

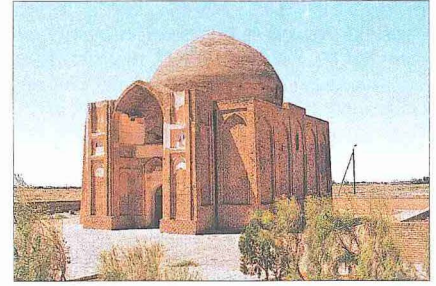
Mimari. Eski Serahş'ın mimari eserlerinden pek azı günümüze ulaşabilmiştir. Bunda şehrin tarih boyunca uğradığı işgaller ve yıkımların yanı sıra mimari yapıların genellikle kerpiç gibi dayanıksız malzemeyle inşa edilmiş olmasının da rolü büyüktür. Bugün yaklaşık 120 hektarlık bir sahaya yayılan eski Serahş yerleşiminin harabeliğine bakılarak şehrin, etrafı surla çevrili ana yerleşim birimi (şehristan) ve en yüksek kesimde kurulmuş bir iç kale ile bunları üç yönden saran rabazdan oluştuğu söylenebilir. Halen eski Serahş'ta iç kalenin surları ve bazı kalıntıları ile Ebû'l-Fazl Türbesi'nden başka ayakta kalabilen mimari eser görülmemektedir. Oldukça harap durumdaki iç kalenin büyük kısmı toprak altında kalmış olup sur yıllarda yapıları kazılarda mevcut sur duvarları ile bazı yapı kalıntıları açığa çıkarılmıştır. İlk defa ne zaman kurulduğu bilinmeyen bu kale muhtemelen şehrin tesisleriyle birlikte milâttan önce VI-IV. yüzyıllara dayanmaktadır. Gazneli ve Selçuklu devirleriyle sonraki

dönemlerde stratejik konumu itibarıyla önemli rol oynayan kale pek çok defa yıkılma uğramış ve her defasında tamir edilmiştir. Tarihî kayıtlarda Selçuklular zamanında Arslan Argun – Bôri Bars mücadelesinde Arslan Argun'un 1095 yılında kaleyi yıktığı, Hârizmşahlar devrinde de Sultan Şah – Tekiş çekişmesinde Tekiş'in 1190'da şehrin surlarını tahrip ettiği belirtilmektedir. 1221 yılından sonraki Moğol istilâsında da büyük ölçüde tahrip edilen kale Timurlu döneminde Şâhruh'un emriyle yeniden onarılmış ve bir süre daha işlevini sürdürmüştür. Ancak 1832'de İranlılar'ın burayı tahrip etmesi neticesinde kalenin terk edildiği ve bundan sonra da kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Serahs'ın ayakta kalabilen diğer önemli mimari anıtı Ebû'l-Fazl Türbesi, Serahs'ta yetişmiş büyük mutasavvıflardan biri olan Ebû'l-Fazl adına inşa ettirilmiştir. Yörede "Serahs Baba" diye bilinen bu şahsın asıl adı Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hasan es-Serahsî'dir. Serahs'ta yaşamış ve 414 (1023-24) yılında burada vefat etmiştir. Ebû Nasr es-Serrâc'ın müridlerinden olan Şeyh Ebû'l-Fazl, büyük mutasavvıflardan Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın hocası olup onun yetişmesine yön vermiştir. İç kale surlarının dışında yer alan Ebû'l-Fazl Türbesi'nin Türk mimarlık tarihinde önemli bir yeri vardır. Eserin bânisî, mimarı ve inşa tarihi tam olarak tespit edilememiştir. Yapı için genellikle 414 (1023-24) yılı ileri sürülüyorsa da gerçekte bu tarihin Ebû'l-Fazl'in ölüm tarihi olduğu anlaşılmaktadır. Türbenin o tarihte yaptırıldığı yönünde bir kayıt veya belge bulunmamaktadır. Bir görüşe göre eser Ebû'l-Fazl'in vefatının hemen ardından ya da birkaç yıl sonra sevenleri tarafından yaptırılmıştır. Diğer bir görüşe göre ise bina XI. yüzyılın sonlarında Selçuklular tarafından inşa ettirilmiştir. Eserin mimari özellikleri göz önüne alındığında ikinci görü-

şün daha uygun olduğu düşünülebilir. Yapı, giriş bölümünde bulunan onarım kitâbesine göre 820 (1417) yılında Şâhruh'un emriyle tamir edilmiştir. Kalın duvarların üzerinde silindirik kasnakla yükselen kare planlı türbeyi tromplu, hafif sivri ve çift cidarlı büyük bir kubbe örtmektedir. Dışta ve içte sade bir görünüme sahip olan eserin doğu cephesinde anıtsal bir taçkapağı bulunmaktadır. Diğer cepheleri her birine açılan beşer eşit nişle hareketlendirilmiştir. Eski fotoğraflarında harap durumda görünen eser 1990'lı yıllarda esaslı bir onarım geçirmiştir.

Şehir çevresinde de bazı önemli mimari yapılar mevcuttur. Serahs'ın 8 km. kadar güneydoğusunda bulunan ve Yarı Kümbet adıyla tanınan türbe bunlardan biridir. Eser, eskiden doğu duvarında bulunan tuğladan kûfi tarih kitâbesine göre 491 (1098) yılında yaptırılmıştır. Kimin adına bina edildiği kesin şekilde bilinmemekle beraber bazı araştırmacılar türbenin bu civarda yaşamış olan Şeyh Ahmed el-Hâdî için inşa edildiğini belirtmektedir. İnşasında kerpiç ve tuğlanın birlikte kullanıldığı görülen eser kare planlıdır. Yapının üzeri tromplu bir kubbeyle örtülmüşken günümüzde bu örtü ve giriş cephesi dışındaki duvarların büyük kısmı temel seviyesine kadar yıkılmıştır.

Serahs'ın güneyinde Tecen ırmağı üzerinde kurulmuş olan Pul Hatun Köprüsü (XV. yüzyıl) ve aynı yöndeki İncirli Kale (XV-XVIII. yüzyıllar) gibi tarihî yapılar da yörenin diğer mimarlık anıtları olarak belirtilebilir. Fakat Serahs çevresinin mimarisine dahil edilebilecek çok önemli bir eser eski Meana'da (Meyhene) bulunan Ebû Saîd Türbesi'dir. XI. yüzyıl mutasavvıflarından Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr için yaptırılan bu türbenin inşa tarihi tam olarak bilinmemekle beraber Ebû Saîd'in 1049'da ölümünden hemen sonra inşa ettirildiği kabul edilmektedir. Yapı XIV. yüzyılın ilk yarısında esaslı bir onarım görmüş ve bu şekilde günümüze kadar gelmiştir. Kübik görünüşlü, kare planlı türbenin üzeri dıştan silindirik kasnaklı, çift cidarlı ve fenerli bir kubbeyle örtülmüştür. Tuğla yapının güneybatı cephesinde çinilerle kaplı anıtsal bir taçkapağı bulunmaktadır. Diğer cepheler Ebû'l-Fazl Türbesi'nde olduğu gibi sivri kemerli nişlerle teşkilâtlandırılmış, fakat burada nişler yukarı alınıp alt kısımlar düz bırakılmak suretiyle cephelerde iki katlı bir görüntü elde edilmiştir. Tek ve büyük bir hacimden oluşan iç mekânda açılan nişlerle duvarların oldukça hareketlendirildiği ve yüzeylerin çok zengin şekilde kalem

Ebû'l-Fazl Türbesi

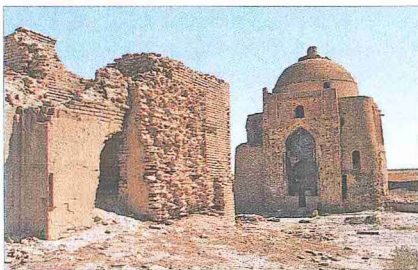
işleriyle bezendiği görülmektedir. Türbenin hemen yakınında bulunan Ebû Saîd Hankahı zamanımıza ulaşmamıştır.

Serahs, bir dönem Türk sanatı tarihinde kendi adıyla anılan bir mimari ekole de kaynak olmuştur. Bu bakımdan Türk-İslâm sanatında şehrin ayrı bir yeri vardır. Özellikle XI ve XII. yüzyıllarda Serahs mimarlık mektebinde yetişmiş mimarların başka bölgelerde yapmış oldukları eserler Türk mimarisinin gelişimi açısından büyük öneme sahiptir. Serahs'lı mimar Ebû Mansûr Es'ad b. Muhammed'in imzasını taşıyan, Nişâbur-Merv yolu üzerindeki Ribât-ı Şerif Kervansarayı (508/1114-15), Tirmiz yakınındaki Ali b. Muhammed es-Serahsî'nin eseri Câr Kurgan Minaresi (502/1108-1109) ve Merv'de devrinin şaheseri sayılan Sultan Sencer Türbesi (XII. yüzyılın ortaları) bunların örnekleri olarak sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 587; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Beyrut 1988, s. 35, 43, 45, 102; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 302; VII, 385; VIII, 270, 275; İstahîrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 272, 281; Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme* (trc. Abdülvehhab Tarzi), İstanbul 1988, s. 156; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 208-209; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil* (trc. Abdülkerim Özyayın), İstanbul 1991, X, 220-221; Atâ Melik el-Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1999, s. 162, 165, 261, 265-266, 279; A. Berns, *Puteşestvie v Buharu*, Moskva 1849, s. 71-72; V. A. Jukovskiy, *Razvalini Starogo Merva*, St. Petesburg 1891, s. 185-187; A. M. Pribrtkova, "Mavzoley Abul-Fazla v Serahs", *Arhitektura respublik Sredney Azii*, Moskva 1951, s. 282 vd.; G. A. Pugaçenkova, "Arhitekturnie Pamyatniki Dahistana, Abiverda, Serahsa", *Trudi Yujno-Turkmeniskoy arheologičeskoy kompleksnoy ekspeditsii*, Aşkabad 1951, II, 9, 65-66, 234 vd.; a.m.f., *Puti Razvitiya Arhitekturi Yujnogo Turkmenistana Poti Rabovladieniya i Feodalizma*, Moskva 1958, s. 275-276, 278-284, 286; T. Hocaniyazov, "Menedeki Abu-Seyit Mavzoleyi", *Türkmenistanın Arhitektura Yadigerlikleri*, Leningrad 1974, s. 92, 95; O. Orazov, "Saragt Oazisinin Arhitektura

Ebû Saîd Türbesi ve Hankahı'nın kalıntıları

Yadigerlikleri", a.e., s. 79-89; a.m.f., "Saraqh Oazisinin Mavzoleyleri", *Türkmenistanın Yadigarlıkları*, 1/7, Aşkabad 1969, s. 18; Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977, s. 307, 312; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 77, 87-88; *Ferheng-i Coğrafiyâ'i-yi Âbâdihâ-yi Kişver-i Cümhûrî-yi İslâmî-yi İrân: Serahs*, Tahran 1366/1987, XXXIII, 1-45; Ara Altun, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*, İstanbul 1988, s. 22; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 3-4; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, bk. İndeks; İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1992, bk. İndeks; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1993, s. 99; Mihrüz-zaman Nûbân, *Nâm-i Mekânihâ-yi Coğrafiyâ'i der Bester-i Zamân*, Tahran 1374/1995, s. 293-294; Yüksel Sayan, *Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI-XVI. Yüzyıl)*, Ankara 1999, s. 23-24, 60-70, ayrıca bk. İndeks; a.m.f., "Türkmenistan'ın XI-XVI. Yüzyıl Mimari Anıtları", *Türkler* (nşr. Hasan Celâl Güzel v.dğr.), Ankara 2002, VI, 71-72; A. A. Semenov, "Po zakaspiyskim razvalinam", *Izvestiya Sredne Aziatskogo Komiteta po Ohrane Pamyaknikov Starin i Iskusstv*, III, Taşkent 1928, s. 71; J. Ruska, "Serahs", *IA*, X, 502; C. E. Bosworth, "Sarakhs", *EP²* (Ing.), IX, 34; Mustafa Fayda, "Abdullah b. Hâzim", *DIA*, I, 106-107; Erdoğan Merçil, "Gazneliler", a.e., XIII, 482.

YÜKSEL SAYAN

SERAHSÎ, Ahmed b. Tayyib

(bk. İBNÜ't-TAYYİB es-SERAHSÎ).

SERAHSÎ, Ebû Kudâme

(bk. EBÛ KUDÂME es-SERAHSÎ).

SERAHSÎ, Radiyyüddin

(رضي الدين السرخسي)

Ebû Abdillâh Radiyyüddin
Burhânü'l-İslâm Muhammed
b. Muhammed es-Serahsî et-Tûsânî
(ö. 571/1176)

Hanefî fakihî.

el-Vasîf adlı eserinin mukaddimesinde ve *el-Muhtîf*'in bazı yazma nüshaları üzerinde (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1356-1357) müstensihlerce kaydedilen Tûsânî nisbesinden aslen Horasan'ın şehirlerinden Merv'e 2 fersah uzaklıktaki Tûsân köyünden olduğu ve Serahsî nisbesinden yine Horasan'ın bir şehri olan Serahs'ta bir müddet yaşadığı anlaşılmaktadır. Serahsî'nin *el-Muhtîf*'ini ihtisar eden Muhammed b. Ahmed el-Habbâzî diğer bütün kaynakların aksine

künyesini Ebû'l-Kâsım diye kaydetmiş, Kureşî, *el-Muhtîf* adıyla eser veren Serahsî ile Burhâneddin el-Buhârî'yi birbiriyle karıştırmış ve bu sebeple Serahsî'yi Sadr sülâlesinden saymıştır (*el-Cevâhirü'l-muhtîye*, IV, 364, 404).

Buhara'da Sadrüşşehîd Hüsâmeddin Ömer b. Abdülazîz'den öğrenim gören ve bir rivayete göre Alâeddin es-Semerkan-dî'ye de öğrencilik yapan (*el-Muhtîf*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 962, vr. 1^a) Serahsî muhtemelen hac görevini ifa ettikten sonra Halep'e gitti. İlk cildinin 555 (1160) tarihli bir nüshası günümüze ulaşan (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 497, vr. 296^b) *el-Muhtîf* adlı eserini 561'de (1166) burada tamamladı. Atabeg Nûreddin Mahmud Zengî'nin kurduğu Halâviyye Medresesi'nde Mahmûd b. Abdurrahman el-Gaznevî'nin yerine müderris tayin edildi (565/1170 civarı). Ebû Hâşim İftihârüddin Abdülmuttalib b. Fazl el-Belhî el-Hâşimî'nin başını çektiği bir grup Hanefî fakihî tarafından ileri sürülen, Serahsî'nin fıkıh ilminde yetersiz ve kendisine nisbet ettiği *el-Muhtîf* adlı eserin aslında hocasına ait olduğu, ayrıca dilindeki tutukluk sebebiyle bazı kelimeleri yanlış telaffuz ettiği iddiaları karşısında Nûreddin Mahmud Zengî tarafından müderrislik görevinden alındı ve yerine bu sırada bir elçilik göreviyle Halep'te bulunan Kâsânî getirildi. Serahsî azlinden sonra Dimaşk'a gitti ve Hâtûniyye Berrâniyye Medresesi'ne müderris tayin edildi. 27 Receb 571 (10 Şubat 1176) tarihinde Dimaşk'ta vefat etti (İbn Şeddâd, I/1, s. 267-268). Firûzâbâdî ve Bağdatlı İsmâil Paşa ölüm tarihini 544 (1149) olarak kaydetmiş, Kâtib Çelebi bir yerde 544, bir başka yerde 671 (1272-73) tarihlerini vermiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1620, 2002). Vârisi bulunmayan Serahsî'nin, *el-Muhtîf* adlı eserinin içinde sakladığı 600 dinarın Hâtûniyye Medresesi'ndeki fakihlere dağıtılmasını vasiyet etmesinden mad-dî durumunun iyi olduğu anlaşılmaktadır. Fâtımî hâkimiyetinin sona ermesini takip eden dönemde Halep ve Dimaşk'ta eserleriyle ve medreselerde verdiği derslerle Hanefî mezhebinin yayılmasına öncülük etmiş olması kendisine Hanefî fıkıh tarihinde önemli bir mevki kazandırmıştır.

Eserleri. 1. *el-Muhtîf* (*el-Muhtîf bi'l-fikh [fi'l-fikh]*), *el-Muhtîfû'r-Rađavî*, *Muhtîfû's-Serahsî*). Bu eseri Kureşî bir yerde *el-Bahrü'l-muhtîf*, bir başka yerde *el-Bahr* diye anarsa da (*el-Cevâhirü'l-muhtîye*, IV, 581, 589) müellif eserini mukaddimedede sadece *el-Muhtîf* olarak adlandırmıştır. Bir nüshanın ferağ kaydına göre eserin müellif

tarafından yazımı 13 Şâban 561'de (14 Haziran 1166) Halep'te tamamlanmıştır (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 961, vr. 626^a). Burhâneddin el-Buhârî'nin (ö. 616/1219) yazdığı bir başka fıkıh eseri de *el-Muhtîf* adıyla bilindiğinden iki eseri birbirinden ayırt etmek için birincisine *el-Muhtîfû'r-Rađavî* (*Muhtîfû's-Serahsî*), ikincisine *el-Muhtîfû'l-Burhânî* denmektedir. Şemsüleimme es-Serahsî'ye ait *el-Muhtîf* adlı bir eser daha bulunmamasına rağmen kütüphane kataloglarında bu eserin bazı nüshalarının kendisine nisbet edilmesi, Serahsî nisbesinden genellikle Şemsüleimme'nin anlaşılmasından ve Kâtib Çelebi'nin bu konudaki yanlış yönlendirmesinden (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1619-1620) kaynaklanmış olmalıdır.

Serahsî'nin eserlerinin İstanbul kütüphanelerindeki nüshalarının incelenmesinden *el-Muhtîf* adını verdiği büyük hacimli bir eser yazdığı ve bundan ihtisar etmek suretiyle *el-Vasîf* ile *el-Vecîz* adlı iki ayrı eser hazırladığı, *el-Vecîz*'in mukaddimesinden de müellifin kısıtıldığı bu iki eserini *el-Muhtîf* olarak görmediği ve bu üç eseri ayrı ayrı isimlendirdiği anlaşılmaktadır. Buna göre sonraki dönemlerde *el-Muhtîf*'e büyük, orta, muhtasar ve küçük gibi sıfatlar eklenerek kırk, on iki, dört ve iki ciltlik üç ya da dört versiyonunun bulunduğu şeklindeki değerlendirmeler (meselâ bk. Kureşî, III, 357; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, s. 247; *Hâşiye 'alâ Dürieri'l-hükkâm*, vr. 9^b-10^a; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1620) eserlerin içerikleri açısından doğru olsa da müellifin adlandırmasına uymamaktadır. Klasik kaynaklarda hacmi konusunda farklı değerlendirmeler varsa da esasen *el-Muhtîf*'in nüshaları arasındaki hacim farkı içerikten değil sayfa büyüklüğü, satır ve sayfa sayısı, kullanılan kalemin incelik ve kalınlığı gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Nitekim aynı eserin birden yirmi cilde varan değişik hacimlerde yazma nüshaları bulunmaktadır (tek ciltlik nüshalar: Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 602, Turhan Vâlide Sultan, nr. 152; Nuruosmaniye Ktp., nr. 1805; TSMK, III, Ahmed, nr. 1046; Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 393; iki ciltlik nüshalar: Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1356-1357; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 962-963; Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 492/1-2, Damad İbrâhim Paşa, nr. 657-658; üç ciltlik nüsha: Süleymaniye Ktp., Karaçelebizâde Hüsâmeddin, nr. 183 [I. cilt], Esad Efendi, nr. 960 [II. cilt], Harput, nr. 411 [III. cilt], bu cilt daha eski bir nüsha olup ilk iki ciltle yazı ve stil bakı-